

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет
внутрішніх справ

ГЕЛЕСИ АНДРІЙ ІГОРОВИЧ

УДК 340.12

**ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ІДЕЇ ГУМАНІЗМУ В ПРАВІ:
ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР**

12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівському державному університеті внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

Науковий керівник доктор юридичних наук, доцент
Гришук Оксана Вікторівна,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
професор кафедри теорії та філософії права.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Сливка Степан Степанович,
Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
завідувач кафедри теорії та філософії права;

кандидат юридичних наук, доцент
Гураленко Наталія Анатоліївна,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
доцент кафедри теорії та історії держави і права.

Захист відбудеться «27» серпня 2012 року о 15³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.725.02 Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського державного університету внутрішніх справ за адресою: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Автореферат розісланий «26» липня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І.В. Красницький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Гуманізм як ідеологія розвитку сучасного суспільства глибоко проник у його структуру, став ціннісною основою, підґрунтям, на якому розвивається більшість сучасних соціальних інститутів. Ціла низка понять, зокрема таких, як права людини, громадянське суспільство, правова держава та багато інших, своїм існуванням завдячує гуманізму. Всі ці явища тією чи іншою мірою сьогодні матеріалізовані у соціальних структурах, стали частиною правосвідомості людини та суспільства. Гуманізм постійно розвивається, набуває нових форм під впливом змінюваних суспільних відносин.

Сутністю гуманізму у всі часи залишається людина, її потреби та інтереси, що розглядаються крізь призму самоцінності людського життя. Гуманізм є тією культурологічною детермінантою, яка визначає основні соціальні цінності, а отже, принципи і норми, на основі яких функціонує суспільство. Свій безпосередній вияв принципи і цінності гуманізму знаходять у регулюванні суспільних відносин. Гуманізм також охоплює такі обов'язкові елементи, як удосконалення людини через виховання, освіту, обмеження її від примітивних інстинктивних форм існування шляхом переосмислення сенсу життя, основних життєвих цінностей, свого місця і ролі в суспільстві та державі. Завдяки цьому відбувається двосторонній взаємозалежний процес: з одного боку, із сутності, самоцінності людини впливає система гуманістичних цінностей і принципів, з іншого боку, саме гуманістичні цінності моделюють реальну поведінку людини, яка керується вимогами правових та інших соціальних норм у щоденному житті.

Потреба дослідження формування та розвитку гуманізму в праві зумовлена визнанням гуманізму основою культури, засадничою цінністю, котра супроводжує розвиток права на всіх етапах його становлення. Зауважено що, сучасний стан постіндустріальної правової свідомості і культури значною мірою породжений кризою гуманізму, що пов'язана з політичними, економічними, технічними деструктивними соціальними явищами. Це викликає у суспільстві нігілістичне ставлення до гуманізму і людяності як до певних історичних, догматичних категорій, як до сукупності антропологічних характеристик, які складно реалізуються у суспільних відносинах та є недостатньо захищеними з боку держави. Отож, актуальність філософсько-правового дослідження гуманізму є взаємопов'язаною із особливостями суспільних відносин, потреб та інтересів людини на відповідному етапі розвитку суспільства. Досліджуючи увесь спектр соціальних факторів, які впливають на гуманізм, слід розглядати їх не як уречевлену цінність, а як конструкт, що сприяє розвитку людини. Визначення природи гуманізму через розкриття його історико-культурних особливостей, філософської, аксіологічної

та антропологічної сутності є тим засобом, за допомогою якого можна подолати сучасну кризу духовності, наростаюче відчуження людини і суспільства. Важлива роль у цьому процесі належить праву, тому дослідження сутності гуманізму, його ціннісного наповнення, вияву у принципах і нормах права та правових відносинах як ніколи актуальне.

Дослідження проблем гуманізму сягає своїм корінням Стародавнього світу. Перші гуманістичні уявлення знаходимо у філософії Стародавнього Китаю, зокрема у працях Лао-Дзи, Конфуція, Мао-Дзи та ін. З філософів Античності окремі аспекти проблеми гуманізму у праві крізь призму цінності людини досліджували Піфагор, Протагор, Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель, Епікур, Цицерон та ін.

Гуманістичні особливості філософії права Середньовіччя та розуміння їх через призму віри і розуму людини відображені у працях Тертуліана, Петра Даміані, Бернара Клервоського, Псевдо-Афанасія Александрійського, Аврелія Августина, Томи Аквінського та ін. Природа людини розглядалась як підґрунтя гуманізму у філософії права епохи Відродження у працях Пікоделла Мірандоли, Аліг'єрі Данте, Лоренцо Валла, Ніколло Макіавеллі, Джаноццо Манетті, Мішеля Монтеня, Еразма Роттердамського; а також українських дослідників цієї доби: Івана Вишенського, Ісайї Копинського, Станіслава Оріховського, Максима Сповідника, Павла Русина, Симона Пекаліда, Мелетія Смотрицького, Лаврентія Зизанія та ін.

Звернення до культурної та релігійної традиції під час формування ідеї гуманізму у праві епохи Реформації знаходимо у працях Мартіна Лютера, Філіпа Меланхтона, Жана Кальвіна, Етьєнаде ла Боесі, Ульріха Цвінглі та ін. Обґрунтування суверенності людини та утвердження її прав і свобод через формування гуманізму у праві епохи Нового часу відображено в роботах Блеза Паскаля, Томаса Гоббса, Гуго Гроція, Джона Локка, Самюеля де Пуфендорфа, Бенедикта Спінози, Жан-Жака Руссо, Девіда Юма та ін. Цінність людини, мораль та свобода як основні гуманістичні правові ідеї знайшли своє відображення у Німецькій класичній філософії, зокрема у працях Іммануїла Канта, Йогана Фіхте, Георга Гегеля, Людвіга Фейєрбаха та ін.

Інтеграція гуманістичних ідей у філософії та філософії права XIX–XX ст.ст. виражена у творах Якоба Бурхгарда, Фридриха Нітхаммера, Георга Фойгга, Габрієля Сібберна, Джона Робертсона, Фридриха Шіллера, Джона Дьюї, Ніколая Бердяєва, Роя Селларса, Жака Маритена, Джорджа Сантаяні, Ериха Фромма, Сідні Хука, Коралісса Ламонта, Мартіна Гайдеггера, Жана-Поля Сартра та ін. Проблеми гуманізму в сучасній філософії права, філософії та правознавстві стали предметом дослідження таких учених, як С.І. Аліас, В.А. Бачинін, І.М. Борзенко, В.К. Грищук, О.В. Грищук, Д.А. Гудима, О.Г. Данільян, С.П. Добрянський, Л.І. Зіннурова, А.П. Заєць, Г.І. Іконнікова, І.І. Кальной, М.І. Козюбра, В.А. Кувакін, А.А. Кудішина,

В.П. Ляшенко, М.Н. Марченко, С.П. Погребняк, Г.А. Поперечна, П.М. Рабінович, С.П. Рабінович, В.А. Рибін, Ю.С. Симон та ін.

Однак, попри існування значної кількості досліджень, присвячених гуманізму, комплексного філософсько-правового дослідження щодо формування та розвитку гуманізму у праві проведено не було.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складовою теми Львівського державного університету внутрішніх справ «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є виявлення особливостей поетапного формування та розвитку філософсько-правового розуміння гуманізму у праві.

Для досягнення цієї мети в роботі поставлені такі задачі:

- виявити ступінь філософсько-правового дослідження проблеми гуманізму у праві, сформувані теоретичне підґрунтя та окреслити джерельну базу дослідження;
- дослідити характер розуміння гуманізму у праві філософами Стародавнього Китаю та Античності;
- охарактеризувати специфіку підходу до розуміння гуманізму у праві доби Середньовіччя;
- визначити особливості розуміння гуманізму у праві доби Відродження;
- окреслити соціальні основи гуманізму у праві епохи Реформації;
- виявити характер розуміння гуманізму в праві епохи Нового часу;
- відтворити специфіку підходу до розуміння гуманізму у праві в Німецькій класичній філософії;
- з'ясувати тенденції розуміння гуманізму в праві в контексті філософсько-правових теорій XIX–XX ст.ст.;
- здійснити системний аналіз сучасного філософсько-правового розуміння гуманізму у праві та обґрунтувати прогнозовані шляхи його розвитку;
- розкрити сутність поняття «гуманізм у праві».

Об'єктом дослідження є філософське розуміння феномена гуманізму у його історичному та сучасному змістовному наповненні.

Предметом дослідження є філософсько-правовий вимір формування та розвитку гуманізму у праві.

Методи дослідження були обрані відповідно до мети і задач дослідження, з урахуванням його об'єкта та предмета. Філософсько-світоглядною основою дослідження є основні положення аналітичної філософії, феноменології, герменевтики, а також парадигми людиноцентризму, соціологічної та інтегративної юриспруденції.

Обґрунтованість та достовірність наукових результатів забезпечувалися використанням філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових та конкретно-наукових методів пізнання, зокрема:

– в основу дисертації покладено історико-порівняльний та порівняльно-правовий методи, що застосовувалися з метою виявлення загального, подібного та відмінного у теоретичному і законодавчому розумінні гуманізму у праві та його мети у світовій науковій діяльності і законодавчій практиці;

– методи діалектики дозволили визначити основні властивості гуманізму у праві, що знаходяться у взаємодії з іншими елементами права, розвивається, змінюються відповідно до загальних тенденцій розвитку суспільства та правової сфери його життя. Діалектичний метод було використано також у процесі дослідження генези гуманізму у праві, спираючись на принципи об'єктивності, конкретності, детермінізму, всезагального взаємозв'язку та взаємозалежності;

– використання герменевтичного підходу пов'язувалось, насамперед, із необхідністю пізнання та інтерпретації текстів монографічних видань, наукових статей, а також текстів нормативних актів, що дало змогу розкрити зміст, узагальнити властивості та ознаки генези гуманізму у праві. Застосування цього підходу забезпечило адекватне тлумачення світоглядних трактувань гуманізму у праві філософами різних епох;

– системний підхід уможливив розгляд гуманізму як складової права, визначення залежності його властивостей від системних змін у праві та суспільстві;

– метод класифікації дозволив систематизувати окремі етапи розвитку гуманізму у праві;

– у процесі дослідження системи філософсько-правових та законодавчих джерел, вивчаючи кожен із внутрішньосистемних елементів окремо у межах єдиного цілого, застосовано метод аналізу;

– з метою встановлення взаємозв'язків, виявлення закономірностей гуманізму у праві застосовано метод синтезу;

– осмислюючи отриману інформацію, автор звернувся до методу індукції, за допомогою якого сформулював висновки щодо складових аспектів гуманізму у праві.

Комплексне застосування окреслених методів дало можливість сформулювати низку нових, а також таких, що наділені істотними ознаками новизни, наукових положень та пропозицій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що це перше в Україні спеціальне філософсько-правове дослідження формування та розвитку гуманізму у праві. У роботі сформульовані положення та висновки, які є новими для філософії права або такими, що наділені істотними ознаками новизни.

Найбільш вагомими з теоретичних положень, рекомендацій, висновків і пропозицій, сформульованих у дисертації, є такі:

вперше одержано:

– філософсько-правовий аналіз історії формування та розвитку ідеї гуманізму в праві. Генеза ідеї гуманізму в праві розглядається як послідовність етапів розвитку філософсько-правового обґрунтування цінності людини, які зумовлювались культурним, економічним, духовним розвитком суспільства та отримували поступове закріплення у позитивному праві;

– вияв основної особливості поетапного становлення філософсько-правового розуміння гуманізму у праві: цінність людини як біосоціодуховної істоти – людська гідність;

– констатацію гуманістичної тенденції, яка була притаманна багатьом філософсько-правовим концепціям, що продовжує свій розвиток і надалі. Підтверджено, що до цього часу ще не сформована цілісна концепція гуманізму. Це пояснюється надзвичайно широкою його феноменологією, яку не можна досягнути заглибленням лише в одну сферу соціальної реальності, як це було у попередні епохи. Гуманізм розглядається як об'єднувальне начало людини, суспільства і права, що охоплює комплекс гносеологічних, онтологічних, антропологічних, аксіологічних, етичних та правових аспектів;

– авторське визначення гуманізму у праві, відповідно до якого гуманізм у праві – це система світоглядних соціально-правових цінностей, антропологічною основою яких є людська гідність, яка виявляється в основних правах та свободах людини і знаходить своє закріплення у правових принципах та нормах;

удосконалено:

– теоретичні підходи до розуміння значення гуманізму у праві. За результатами дослідження доведено, що змістовне наповнення суспільства, відносини і зв'язки, які виникають у суспільстві, повинні розглядатися крізь призму гуманізму, тобто відповідності природі та сутності людини. Гуманізм є тією засадою, яка визначає характер суспільних відносин, формує нові цінності та моделі поведінки людини, є провідним елементом формування світогляду та ідеології суспільства, задає напрям його розвитку;

– наукові ідеї щодо змістовного наповнення права, основою яких є філософсько-правова гуманістична доктрина;

– методологію дослідження відповідності права гуманізму як основного принципу при поділі права на природне і позитивне. При цьому гуманізм у природному праві визнано детермінуючим щодо його позитивно-правового закріплення у праві;

дістали подальший розвиток:

– дослідження гуманізму на різних етапах розвитку суспільства крізь призму природного і позитивного права;

– положення про те, що визначальну роль у формуванні та розвитку гуманізму у праві мали онтологічні підходи античної метафізики, завдяки яким з філософського погляду було виявлено універсальні особливості природи людини;

- дослідження філософсько-правових поглядів епохи Середньовіччя, автори яких, незважаючи на теоцентричну обумовленість таких поглядів, намагалися через призму гуманізму осмислити сутнісні значення людського буття;
- положення про те, що філософія права епохи Ренесансу долає споглядальні форми Середньовічного гуманізму, пропонуючи натомість відродження антропоцентризму;
- дослідження раціоналістичного погляду філософії права Нового часу, коли гуманізм у праві вперше отримав юридичне закріплення;
- положення про те, що гуманізм у праві доби Німецької класичної філософії розглядався через призму трансцендентальної ідеї людини як самостворюваної універсальної суб'єктивності;
- дослідження кризи гуманізму у праві ХІХ – початку ХХ ст.ст., пов'язаної з економічною кризою та розвитком тоталітаризму;
- положення, згідно з яким гуманізм розглядається як атрибутивна характеристика сучасного права.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані у дисертації положення можуть бути враховані законодавчим та іншими нормотворчими державними органами України для удосконалення юридичного права. Такі положення, маючи високий ступінь їх готовності, можуть бути використані для правозастосовних (насамперед, судових) органів держави. Вони адресовані адвокатам, громадським правозахисним організаціям, окремим громадянам для процесу реалізації та захисту прав людини, а також для подальших наукових досліджень цієї проблематики.

Окрім того, матеріали дослідження можуть застосовуватися під час викладання у юридичних та інших гуманітарних навчальних закладах таких курсів, як «Філософія права», «Загальна теорія держави та права», «Соціологія права».

Апробація результатів дисертації. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри загальної теорії держави і права, міжкафедральному семінарі кафедри філософії та політології й кафедри загальної теорії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ. Теоретичні положення та висновки дисертації були апробовані на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема таких, як:

- ІХ міжнародна студентсько-аспірантська наукова конференція «Правова система, громадянське суспільство та держава» (м. Львів, 14–16 травня 2010 р.);
- ІІ Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених та студентів «Закарпатські правові читання» (м. Ужгород, 29–30 квітня 2010 р.);

– міжрегіональний «круглий стіл» «Проблеми юридичної науки: філософський, теоретичний та історичний аспекти» (м. Львів, 14 квітня 2011 р.);

– XIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи» (м. Тернопіль, 15 квітня 2011 р.);

– звітна наукова конференція ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 30 вересня 2011 р.).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у чотирьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях з юридичних наук, а також у п'яти тезах виступів на науково-практичних заходах.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, семи підрозділів, висновків до розділів, загального висновку та списку використаних джерел (185 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 190 сторінок, із них основний текст – 172 сторінки, список використаних джерел – 18 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, з'ясовано стан дослідження проблеми, на розв'язання якої спрямовується науковий пошук, зазначено зв'язок роботи з науковими планами, визначено мету, задачі, об'єкт та предмет дослідження, його наукову новизну та положення, винесені на захист.

Розділ 1 «Стан філософсько-правового дослідження формування та розвитку ідеї гуманізму в праві» присвячено огляду вітчизняної та зарубіжної наукової літератури, в якій порушені питання формування та розвитку ідеї гуманізму в праві. Виявлено ступінь філософсько-правового дослідження проблеми гуманізму у праві, сформовано теоретичне підґрунтя та окреслено джерельну базу дослідження. За результатами аналізу виявлено дослідницькі ділянки, які потребують наукового опрацювання. Огляд наукової літератури засвідчив, що, незважаючи на високий рівень філософсько-правового дослідження гуманізму, чимало питань, які стосуються розуміння змісту гуманізму у праві, продовжують залишатися дискусійними або недостатньо дослідженими. Зокрема, не існує єдиного філософсько-правового розуміння гуманізму у праві. Крім того, виявлена відсутність філософсько-правового дослідження генези гуманізму у праві. Відсутнє також філософсько-правове дослідження етапів формування та розвитку гуманізму у праві. У зв'язку з цим виникла потреба філософсько-правового дослідження формування і розвитку гуманізму у праві з урахуванням особливостей розвитку філософсько-правової думки та розуміння гуманізму на різних етапах розвитку суспільства.

Розділ 2 «Антропологічні та соціальні засади зародження ідеї гуманізму в праві» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Цінність людини як детермінанта гуманізму у філософії Стародавнього світу» розглянуто антропологічні та соціальні засади зародження ідеї гуманізму в праві. Досліджено цінність людини як детермінанту гуманізму у філософії Стародавнього світу, коли гуманізм трактувався як любов до людини і розглядався з погляду моральних відносин між людьми. Так, уже у філософії Стародавнього Китаю достатньо широко представлені гуманістичні ідеї крізь призму людинолюбства, спрямовані на пошук підвалин гармонійного облаштування життя людини.

Для Античності людина була продуктом культури, людяність розглядалась як пошана і висока оцінка носіїв лише еллінської культури. В цей час поняття «гуманізм» уживалось як синонім вищої освіти, а в працях Цицерона гуманізм ототожнений з ідеалом освіти. З часом це поняття залучається для визначення певного способу мислення та способу життя. Ідеї стоїків спричинили те, що гуманізм набуває значення розумної людської поведінки щодо інших людей, незалежно від їхнього статусу та освіченості.

У підрозділі 2.2 «Гуманістичні особливості філософії права Середньовіччя та їх розуміння крізь призму віри і розуму людини» доведено, що Середньовіччя стало епохою, в якій релігія посідає місце основної форми суспільної свідомості, а теологія стає найважливішою галуззю знання. Якщо для античного мислення віра і авторитет були засобом і початком, а філософія і розум – метою, для Середньовіччя навпаки – засобом були розум і філософія, а метою – віра і авторитет Біблії. Християнське тлумачення людяності стало базовою, фундаментальною підставою для європейського гуманізму. Ідеологи християнського гуманізму стверджували, що вчення Христа сповнене найвищого гуманізму, оскільки воно визнавало незалежну від соціальних умов духовну цінність людини, яка створена за образом і подобою Бога. Крім того, було проголошено моральні норми і чесноти, які пройняті вищою людяністю: милосердям, любов'ю до ближнього, співчуттям, усепощенням. Також стверджувалось, що соціальне, моральне та культурне вдосконалення суспільства повинно спиратися на християнські принципи.

У підрозділі 2.3 «Природа людини як підґрунтя гуманізму у філософії права епохи Відродження» виявлено, що поняття гуманізму своєю появою зобов'язане епосі Відродження, котра започаткувала нову світську культуру, що була значною мірою протилежною культурі Середньовіччя з її пануванням релігії в духовних і світських справах. На зміну християнському теоцентризму приходить гуманістичний антропоцентризм, унаслідок чого земні проблеми людини виходять на перший план інтелектуальної рефлексії. Різноманітні аспекти гуманістичного антропоцентризму знаходили своє найбільш загальне вираження в інтеграції естетичних і моральних ідей, запозичених із античного спадку. Гуманізм того часу запропонував альтернативну антропоцентричну

модель світового порядку, згідно з якою людина вважалась єдиною абсолютною цінністю.

Розділ 3 «Формування ідеї гуманізму в праві» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Звернення до культурної та релігійної традицій як основи для ідеї гуманізму у філософії права епохи Реформації»* зазначено, що центральним питанням Реформації було питання про людину, що у теоцентристському ракурсі поставало як питання про її спасіння. Антропоцентризм, який протестантська релігія згодом відкинула, пронизував почуття пантеїстів та містиків, а гуманістична концепція піднесення людини виконала вагомий роль у філософії XVI ст. Гуманістичний дух значно скріпив політичні, інтелектуальні та релігійні сили з наближенням Реформації. Світоглядна проблематика, яку гуманізм наклав на всі сфери суспільного життя, проникла й у поле офіційного церковного впливу. Так творилося підґрунтя до інтенсивної та глибокої роботи над переосмисленням догматичної, культової та організаційної сторін християнства і ставлення до людини.

У підрозділі 3.2 *«Обґрунтування суверенності людини та утвердження її прав і свобод у формуванні ідеї гуманізму епохи Нового часу»* виявлено, що в епоху Нового часу людину починають трактувати як вільну істоту, котра здатна творити сама себе тієї природи, якої забажає, як суб'єкт пізнання і діяльності. В цьому полягало основне відкриття гуманізму, яке отримало реалізацію у раціоналізмі цієї доби. Філософія Нового часу стверджувала визначну роль розуму людини як у пізнанні світу, так і у створенні суспільно-політичних форм співжиття людей, в тому числі права. Ця традиція найбільше вплинула на розвиток філософсько-правової думки, оскільки гуманістичний ідеал людини як вільної індивідуальності, здатної до самотворення, породив ідеал громадянського суспільства, в якому ця здатність буде повністю реалізована, та правової держави, що зможе сприяти здійсненню, охороні та захисту основних прав людини.

У підрозділі 3.3 *«Цінність людини, мораль та свобода як основні гуманістичні правові ідеї у Німецькій класичній філософії»* доведено, що у Німецькій класичній філософії постала проблема збереження порядку та стабільності за республіканської форми правління. У цей час відбувається перше розчарування у практичній ефективності природного права, оскільки суперечності між державою, суспільством і особою призводять до повстань та революцій, які відбулися в інших країнах Європи. Назагал, філософія права цієї доби становила єдине духовне утворення, яке, з одного боку, увібрало досягнення сучасної з нею культури та цивілізації, а з іншого – було покликане здійснити критичний перегляд права. Представникам цієї філософії вдалося задовольнити вимоги свого часу, при цьому зберігши ідею гуманістичної місії філософії і права.

Розділ 4 «Сучасне філософсько-правове розуміння гуманізму в праві» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 4.1 *«Інтеграція гуманістичних ідей у філософії права XIX–XX ст.ст.»* зазначено, що передісторію сучасного гуманізму як суспільної ідейної течії умовно можна позначити періодом із сер. XIX ст. – до сер. XX ст. Спочатку її суб'єктами були широкі рухи європейських вільнодумців, ліберальні релігійно-етичні організації, демократичні діячі культури і науки, теоретики франкфуртської соціологічної школи та представники екзистенціалізму. Важливе місце у цьому процесі посідали також етичні спільноти, які паралельно до формування світських суспільств із середини XIX ст. розпочали оформлятися в етичні рухи, що на даному етапі виконують важливу роль у суспільних рухах. З XIX ст. термін «гуманізм» набув поширення у філософсько-правових концепціях і використовувався для характеристики морально-соціальних якостей людини і людства.

У підрозділі 4.2 *«Гуманізм у сучасній філософії права та прогнозовані шляхи його розвитку»* доведено, що перехід ліберальних держав до постіндустріального, інформаційного суспільства актуалізував проблему оптимізації функціонування суспільства, людини та зв'язаність цих проблем правом. Гуманізм набув праксеологічного, антропологічного та аксеологічного характеру, що пов'язало його з загальнокультурними соціальними нормами цієї епохи та виявилось в ідеї загальнолюдських цінностей, людської гідності. Сучасний гуманізм пропонує позитивну реалізацію людини на основі реалістичної системи цінностей. Це пояснюється тим, що гуманістичний світогляд спирається на наукову картину світу, він є раціонально обґрунтований, базується на моральних нормах та засадах демократії, доброї волі та прав людини.

ВИСНОВКИ

Актуальність сформульованої проблеми повністю підтвердилась у ході проведеного наукового дослідження. У дисертації сформульовано низку висновків і пропозицій, спрямованих на вирішення наукової проблеми – визначення філософсько-правових закономірностей формування і розвитку гуманізму у праві шляхом визначення його генези, природи, змісту та значення. Сформульовано основні поняття, необхідні для викладення філософсько-правової концепції гуманізму у праві – генеза гуманізму у праві, гуманізм, гуманізм у праві. Серед висновків, зроблених у дисертації, найбільш загальними і важливими є такі:

1. Незважаючи на високий рівень теоретичної та філософської розробки проблематики змістовного наповнення поняття «гуманізм», чимало філософсько-правових питань, які стосуються розуміння гуманізму у праві, досі залишаються дискусійними або недостатньо дослідженими. По-перше, немає

усталеного філософсько-правового розуміння гуманізму у праві. По-друге, немає єдиного підходу до розуміння генези формування та розвитку гуманізму у праві. По-третє, відсутнє філософсько-правове дослідження і обґрунтування особливостей кожного з етапів формування та розвитку гуманізму у праві, розпочинаючи із Стародавнього світу і до сучасності. Ці питання потребують філософсько-правового дослідження розуміння гуманізму у праві з урахуванням особливостей розвитку філософсько-правової думки крізь призму розуміння сутності людини і права.

2. Визначну роль у формуванні та розвитку гуманізму у праві виконали онтологічні підходи античної метафізики, завдяки яким із філософського погляду було виявлено універсальні особливості природи людини. Метафізичне самовизначення людської істоти у взаємозв'язку з осмисленням світобудови та суспільного устрою утворили філософську основу антропологічного гуманізму Античності.

У філософії Античності було зроблено перехід до раціонально-логічного способу пізнання і пояснення навколишнього світу та суспільних явищ, завдяки якому вперше поставлено, розроблено і концептуально оформлено фундаментальні проблеми права як виразника свободи і втілення політичної справедливості, системи норм поведінки вільних і рівних людей, метою якого є належне забезпечення інтересів полісу та його членів. Переважання раціоналістичної етики в античному світі породило раціоналістичний гуманізм, який можна вважати першим етапом розвитку гуманізму.

3. Філософсько-правові погляди епохи Середньовіччя, незважаючи на свою теоцентричну обумовленість, відображали сутнісні значення людського буття крізь призму гуманізму. Християнська релігійна мораль і її християнська етика спричинили християнський гуманізм, який можна вважати другим етапом розвитку гуманізму в Західній культурі. Християнський гуманізм значною мірою перевершив античний, передусім у розумінні людяності, яке суттєво розширилося. Із утвердженням християнства людина почала визнаватись як важливе і цінне, найкраще творіння Бога, однаково наділене його любов'ю. Середньовічні мислителі започаткували ідею про те, що кожен володіє природними правами, хоча серед сучасних дослідників немає згоди щодо походження цієї доктрини та її зв'язку із традицією християнської думки.

Природне право у Середньовіччі розумілось як Божественний закон. Поділяючи життя людини на земне і вічне, християнство не мало чіткої правової програми, а наголошувало, переважно, на моральному законі, вищі чесноти якого належать Богові. Християнство догматиків було зацікавлене розкриттям гуманістичної сутності правових норм через мораль, воно відстоювало людяність людини, її духовність. Однак, злиття церкви з державою породило церковне право, у якому духовенство відділялось від мирян, а церква стала посередником між Богом і людьми. Спочатку віра стає об'єктом зовнішнього права, а згодом справа дійшла до примусу і спалення еретиків на вогнищах, що спричинило кризу

гуманізму християнської ідеології. З часом це призвело до реформаторства та зменшення впливу церкви на світське життя людей.

4. Філософія права епохи Ренесансу пододала споглядальні форми Середньовічного гуманізму, пропонуючи натомість відродження антропоцентризму, внаслідок чого земні проблеми людини вийшли на перший план інтелектуальної рефлексії. Різноманітні аспекти гуманістичного антропоцентризму знаходили своє найбільш загальне вираження в інтеграції естетичних і моральних ідей, запозичених із античного спадку. Тогочасний гуманізм запропонував альтернативну антропоцентричну модель світового порядку, за якою людина вважалась єдиною абсолютною цінністю. Така модель мала як позитивні, так і негативні сторони. З одного боку, вона дозволила інтенсивно розвиватися природно-правовим ученням, серцевиною котрих були і залишаються природні права і свободи людини. З іншого боку, її негативним наслідком стала непомірна зарозумілість культурної свідомості, котра спиралась на принцип антропоцентризму, що знайшло своє вираження в уявленні, що для людини не існує абсолютних нормативних обмежень метафізичного характеру. Це призвело до появи антигуманістичних концепцій, в яких гуманістична за своїми вихідними передумовами позиція перетворилась у власну протилежність.

5. Епоха Відродження дала потужні культурні імпульси для формування європейської цивілізації, а гуманістичний і реформаційний рухи змінили напрям її розвитку. Епоху Реформації можна охарактеризувати як кризу ренесансної культури і зародження нової картини світу, центральним питанням якої було питання про людину, що у теоцентристському ракурсі поставало як питання про її спасіння. Світоглядна проблематика, яку гуманізм поширив на всі сфери суспільного життя періоду Реформації, проникла і в поле офіційного церковного впливу. В період Реформації відбувається поступова трансформація людини у самодостатнього суб'єкта мислення, волі, дії та оволодіння людиною свободи.

6. Характерною особливістю гуманізму в праві епохи Нового часу стала моральна реабілітація людини, обґрунтування її суверенності як морального суб'єкта і утвердження її права на задоволення своїх потреб. Гуманізм у Новий час сприяв трансформації ідеалів соціальної справедливості, демократичним реформам та формуванню нової етики, яка висунула на перший план загальнолюдські цінності, права людини і знайшла своє закріплення у юридичному праві. У той час було закладено основи сучасного розуміння прав людини як імперативів і норм її взаємовідносин з державою, була висунута ідея про те, що держава повинна спиратися на природне право.

7. Німецька класична філософія права остаточно здолала механістичний світогляд, котрий до того панував у вченні про людину та суспільство. У дослідженні людини філософія права була сконцентрована навколо принципу свободи та інших гуманістичних цінностей. Було не лише проголошено гуманістичні принципи, але й проаналізовано суперечності та труднощі, які

виникають на шляху їхньої реалізації. Тогочасним філософам удалося задовольнити вимоги своєї епохи, зберігши при цьому ідею гуманістичної місії права.

8. Із XIX ст. термін «гуманізм» набув поширення у філософсько-правових концепціях і використовувався для характеристики морально-соціальних якостей людини і людства. Відтоді морально-ідеологічне та правове життя суспільства пройняте цим поняттям, ставало критерієм для позначення, розуміння та прийняття або неприйняття найбільш важливих і складних подій, ситуацій, дій. XIX ст. характеризувалося значним розвитком позитивізму, масових відкриттів у науці та техніці, що сприяло раціональному поясненню природного права через етичні постулати та моральні норми. У той час стверджувалась апріорність природного права, проте заперечувалась його метафізична складова. Однак, економічна криза та розвиток тоталітаризму спричинили кризу традиційного гуманізму у праві XIX – поч. XX ст.

9. На сучасному етапі гуманізм розглядається як атрибутивна характеристика права. Із середини XX ст. починають формуватися нові, не пов'язані безпосередньо з попередньою традицією, версії гуманізму, що зумовлено еволюцією найбільш економічно розвинених держав, здійсненням стратегії підвищення якості життя людини, гарантування її прав і свобод. Вичерпаність моделі «суспільство – соціальна машина» примусило по-новому розглядати проблему гуманізму. Резерви розвитку суспільства і права почали знаходити у самій людині, оскільки без урахування і використання її особливостей подальше вдосконалення суспільства виявилось неможливим.

10. Становлення гуманізму пов'язують, передусім, із якостями та характеристиками самої людини. Абсолютна цінність людини не потребує доведення засобами логічного мислення: вона сприймається як аксіоматичне твердження без доведення. З огляду на цю умову, сутність людини, її реальність і цінність знаходяться в ній самій. У такому випадку всі інші явища, об'єкти і суб'єкти можуть бути реально оцінені та мати справжню цінність, оскільки визначаються цінністю для людини. Отож, вихідною умовою гуманізму є самоцінність людини, що ґрунтується лише на факті її існування як біосоціодуховної істоти.

Формування базових гуманістичних детермінант поведінки людини зумовлене особливостями буття людей та ставить за мету моделювання і підтримання соціально корисних відносин. Такими засобами є соціальні (в т. ч. правові) норми, які формують правила поведінки людини, закріплюючи базові гуманістичні цінності та принципи. В такому розумінні гуманізм є необхідною умовою нормального існування суспільства і держави, вихідною засадою формування соціальних норм, а головне – ідеологічною основою формування і розвитку права.

Гуманізм у праві – це система світоглядних соціально-правових цінностей, антропологічною основою яких є людська гідність, яка виявляється в основних правах та свободах людини і знаходить своє закріплення у правових принципах і нормах.

Отже, дослідження дало змогу заповнити низку прогалів у вітчизняній філософії права, засвідчило перспективність подальших філософсько-правових досліджень у сфері осмислення понять та синтетичних категорій. Це уможлиблює формулювання додаткових пропозицій щодо подальшого вдосконалення вітчизняного права та практики його застосування.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Гелеш А.І. Становлення та розвиток ідеї гуманізму в праві у філософії Відродження / А.І. Гелеш // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів, 2011. – Вип. 2. – С. 427–437.

2. Гелеш А.І. Історико-правові аспекти формування та розвитку ідеї гуманізму у філософії Античності / А.І. Гелеш // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – Львів, 2011. – Вип. 4. – С. 3–12.

3. Гелеш А.І. Обґрунтування суверенності людини та утвердження її прав і свобод у формуванні гуманізму епохи Нового часу / А.І. Гелеш // Митна справа. – № 6 (78), частина 2, книга 2, листопад–грудень 2011. – С. 570–575.

4. Гелеш А.І. Інтеграція гуманістичних ідей у філософії права ХІХ–ХХ ст. / А.І. Гелеш // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. – Одеса. – 2012. – № 63. – С. 214–221.

5. Гелеш А. Гуманізм у праві: філософсько-правові аспекти / А. Гелеш // Правова система, громадянське суспільство та держава: тези доповідей ІХ Міжнародної студентсько-аспірантської наукової конференції (м. Львів, 14–16 травня 2010 р.). – Львів: Юридичний факультет ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – С. 16–17.

6. Гелеш А. Філософсько-правові засади гуманізму в праві / А. Гелеш // Закарпатські правові читання: матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та студентів: у 2-х т. (м. Ужгород, 29–30 квітня 2010 р.). – Ужгород: ЗакДУ, 2010. – Т. 1. – 300 с. – С. 22–23.

7. Гелеш А. Становлення та розвиток ідей гуманізму в епоху Відродження / А. Гелеш // Проблеми юридичної науки: філософський, теоретичний та історичний аспект: матеріали міжрегіонального «круглого столу» (м. Львів, 14 квітня 2011 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – С. 46–49.

8. Гелеш А. Гуманістична традиція у філософії права Середньовіччя / А. Гелеш // Формування правової держави в Україні: проблеми і перспективи:

збірник тез доповідей на XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції (м. Тернопіль, 15 квітня 2011 р.). – Тернопіль: Тернопільський національний економічний університет, 2011. – С. 34–36.

9. Гелеш А. Розвиток ідей гуманізму в епоху Реформації: філософсько-правовий вимір / А. Гелеш // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства: тези доповідей учасників звітної наукової конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів (м. Львів, 30 вересня 2011 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. – С. 43–45.

АНОТАЦІЯ

Гелеш А.І. Формування та розвиток ідеї гуманізму в праві: філософсько-правовий вимір. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України, Львів, 2012.

Філософсько-правове розуміння формування та розвитку ідеї гуманізму в праві осмислено на фоні становлення і розвитку філософсько-правової думки, в контексті різних інтерпретацій гуманізму з урахуванням історичних особливостей еволюції права та акцентуванні на сутнісних характеристиках гуманізму у праві. Гуманізм у праві розглядається як система світоглядних соціально-правових цінностей, антропологічною основою яких є людська гідність, яка виявляється в основних правах та свободах людини і знаходить своє закріплення у правових принципах і нормах.

Формування базових гуманістичних детермінант поведінки людини зумовлене особливостями буття людей, метою моделювання і підтримання соціально корисних відносин. Такими засобами є соціальні та правові норми, які формують правила поведінки людини, закріплюючи базові гуманістичні цінності і принципи. В такому розумінні гуманізм є необхідною умовою нормального існування суспільства і держави, вихідною засадою формування соціальних норм, а головне – ідеологічною основою формування і розвитку права.

Ключові слова: гуманізм, право, людина, розум, дух, цінність людини, людська гідність.

АННОТАЦИЯ

Гелеш А.И. Формирование и развитие идеи гуманизма в праве: философско-правовое измерение. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Львовский государственный университет внутренних дел МВД Украины, Львов, 2012.

Философско-правовое понимание формирования и развития идеи гуманизма в праве осмыслено на фоне становления и развития философско-правовой мысли, в контексте различных интерпретаций гуманизма с учетом исторических особенностей эволюции права и акцентирования существенных характеристик гуманизма в праве. Невзирая на высокий уровень теоретической и философской разработки проблематики содержательного наполнения понятия «гуманизм», немало философско-правовых вопросов, которые касаются понимания содержания гуманизма в праве, продолжают оставаться дискуссионными или недостаточно исследованными. Во-первых, нет устоявшегося философско-правового понимания гуманизма в праве. Во-вторых, нет единственного подхода к пониманию генезиса формирования и развития гуманизма в праве. В-третьих, отсутствует философско-правовое исследование и обоснование особенностей каждого из этапов формирования и развития гуманизма в праве – начиная от Древнего мира и до современности.

Начиная с XIX века, термин «гуманизм» получил распространение в философско-правовых концепциях и использовался для характеристики морально-социальных качеств человека и человечества. С этого времени морально-идеологическая и правовая жизнь общества наполнена этим понятием, которое становилось критерием для обозначения, понимания и принятия или неприятия наиболее важных и сложных событий, ситуаций, действий. XIX в. характеризовался значительным развитием позитивизма, массовых открытий, в науке и технике, что способствовало рациональному объяснению естественного права через этические постулаты и моральные нормы. В то время утверждалась априорность естественного права, однако отбрасывалась его метафизическая составляющая. В то же время экономический кризис и развитие тоталитаризма повлекли кризис традиционного гуманизма в праве XIX – нач. XX в.в.

На современном этапе гуманизм рассматривается как атрибутивная характеристика права. Из середины XX в. начинают формироваться новые, не связанные непосредственно с предыдущей традицией, версии гуманизма, что предопределено эволюцией наиболее экономически развитых государств, осуществлением стратегии повышения качества жизни человека, гарантирования его прав и свобод. Исчерпанность модели «общество – социальная машина» заставило по-новому увидеть проблему гуманизма. Резервы развития общества и права стали находить в самом человеке, поскольку без учета и использования ее особенностей последующее совершенствование общества оказалось невозможным.

Становление гуманизма связывают прежде всего с качествами и характеристиками самого человека. Абсолютная ценность человека не может быть доказана средствами логического мышления: она воспринимается как аксиоматическое утверждение, которое не нужно доводить. Исходя из этого условия, сущность человека, ее реальность и ценность находятся в нем самом. В таком случае все другие явления, объекты и субъекты могут быть реально оценены и иметь настоящую ценность, поскольку определяются ценностью для человека. Таким образом, исходным условием гуманизма является самоценность человека, которая основывается лишь на факте его существования в качестве биосоциодуховного существа. Гуманизм в праве рассматривается как система мировоззренческих социально-правовых ценностей, антропологической основой которых является человеческое достоинство. Последнее проявляется в основных правах и свободах человека и находит свое закрепление в правовых принципах и нормах.

Формирование базовых гуманистических детерминант поведения человека предопределено особенностями его бытия и имеет своей целью моделирование и поддержку социально полезных отношений. Такими средствами являются социальные и правовые нормы, которые формируют правила поведения человека, закрепляя базовые гуманистические ценности и принципы. В таком понимании гуманизм является необходимым условием нормального существования общества и государства, исходным принципом формирования социальных норм, а главное, идеологической основой формирования и развития права.

Ключевые слова: гуманизм, право, человек, ум, дух, ценность человека, человеческое достоинство.

ANNOTATION

Helesh A.I. Formation and development of ideas of humanism in law: philosophical and legal aspects. – Manuscript rights reserved.

Thesis for the scientific degree of Candidate of Law Sciences, Specialty 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, 2012.

Philosophical and legal understanding of the formation and development of ideas of humanism in law interpreted against the background of the formation and development of philosophical and legal thought in the context of different interpretations of humanism with regard to historical features of the evolution of law and its focus on the essential characteristics of humanism in the Law. Humanism in the law is considered as a philosophical system of social and legal values, which the

anthropological foundation of human dignity, which is manifested in the fundamental rights and freedoms of man and finds its consolidation in the legal principles and norms.

Formation of basic humanistic determinants of human behavior caused by the peculiarities human being and aims modeling and maintainance healthy social relationships. These tools are social and legal norms that are forming the rules of human behavior, consolidating basic humanistic values and principles. In this sense humanism is essential for the normal existence of society and state, the original principle of formation of social norms, and most importantly, the ideological basis for the formation and development of law.

Key words: humanism, law, man, human values, human dignity, mind, spirit.

Підписано до друку 24.07.2012 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Умовн. друк арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 101-12.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.

